

GEÇMİŞTEN GELECEĞE ECZACILIK

★İYİ ECZACILIK UYGULAMALARI
GPP, GOOD PHARMACY PRACTICE

TEB 4. BÖLGE ADANA ECZACI ODASI

Araştırma ve Rapor Komisyonu

Başkan : Ecz. A.Kadir GEDİK

Raportör : Ecz. Bilge ÜSTEKİDAĞ

Üye : Ecz. Nejla YILDIZ

Mayıs - 1997 ADANA

Dizgi - Mizanpaj

Medya Tanıtım Araştırma ve Yayıncılık

Tel. : (0 322) 351 09 58 - 352 29 48 Adana

Baskı

HAS OFSET MATBAACILIK

Tel.: (0 322) 436 54 65

TÜRK ECZACILAR BİRLİĞİ
KÜTÜPHANESİ

Tarih : Temmuz 2. 1997

Demirbaş No : 1300

***“Geçmişı bilmek, geleceği
biçimlendirmek demektir”***

Andre RİBARD

Günümüze dek toplumda önemli birer sağlık kurumu olarak yaşamlarını sürdüren eczaneler artık ayakta durmaya çalışan, ekonomik olarak varolma mücadelesi veren ticari kurumlar haline dönüşüyor. Durum böyle olunca da her türlü meslekî (!) kurnazlıklar, muvazza-gizli iskonto gibi meslekî (!) sapmalar ve deontolojiyi bir kenara itme kaçınılmaz sonuçlar olarak önümüze geliyor. **Önümüzde iki seçenek var: Ya böyle gelmiş böyle sürecek deyip herşeye razı olacağız ya da mesleğimizin hakettiği saygınlığını yeniden kazanması için çaba göstereceğiz, araştıracağız, öneriler sunacak, katkı koyacağız. Onurlu eczacılık kimliği elbette ikinci seçenekle, bu seçeneğe kararlılıkla sahip çıkarak kazanılacak ve geliştirilecektir.** Bu kararlılık gösterilmeden, bedeli göze alınmadan mesleğimizin yirmibirinci yüzyılda kendi ayaklarının üstünde dimdik ve onurlu bir şekilde yaşama şansı oldukça sınırlı olacaktır.

Bugün, mesleğimiz yeni kimliğinin arayışı içerisinde.

Kimliğimizi yeniden tanımlama ile beraber, hepimizi ilgilendiren sorunların altında yatan bir gerçeği de, eğitimi de enine boyuna tartışmak, sorgulamak

gerekıyor. Burada "Ecz acılık eğitiminde reform değil artık devrim gereklidir." diyen meslektaşlarımızla sonuna dek hak veriyorum.

Ve artık eczacılık eğitiminin branşlaşmaya yönelik düzenlenmesinin kaçınılmaz olduğuna inanıyorum. Bu görüşe katılmayabilirsiniz ya da ekleyecek şeyleriniz olabilir; **öneriler sunmak, konuyu tartışmak, daha da önce söylediğimiz gibi katkı koymak gerekiyor.** Bunlar meslekî anlamda omuzlamak zorunda olduğumuz önemli görevlerdir. Çünkü yaşadığımız süreç her konuda olduğu gibi ilaç ve eczacılık sektöründe de köklü değişimlere gerek duymaktadır. Yirmibirinci yüzyılın eşliğinde meslekî birçok kavram ve tanımların yenilendiği, ileriye dönük projelerin yapıldığı, yeniden yapılanmayı üretim- iyi hizmet arayışlarının yoğunlaştığı bir süreci yaşıyoruz. Her öneri, sorunların çözümü ile ilgili her türlü tartışma mesleğimizin, kimliğimizin ve saygınlığımızın yenilenmesine yönelik çalışmalara ve olumlu değişimlere ışık tutacak ve yönlendirici olacaktır.

Selam olsun bu katkıyı esirgemeyenlere...

Ecz. A.Kadir GEDİK
Komisyon Başkanı

TÜRK ECZACILAR BİRLİĞİ
KÜTÜPHANESİ

Tarih : 1997

Demirbaş No : 1300

ECZACILIĞIN TARİHSEL SÜRECİ

Diğer alanlarda olduğu gibi eczacılık mesleğinin (= sanatının) da “uygarlığın beşiği” olan Yakındoğu (Mezopotamya, Anadolu ve Mısır) da doğduğu kabul edilmektedir.

Eski çağda ilaçların genellikle bitkisel kökenli droglardan hazırlanması nedeniyle bu dönemde eczacılık “Drogları tanıma ve bunlardan basit yöntemlerle ilaç hazırlama” düzeyinde bulunuyordu. Bugünkü bilgilerimize göre Mezopotamya uygarlığı döneminde bilinen bitkisel drogların miktarı 250 civarındadır. Bu dönemdeki tabletlerden de edindiğimiz bilgilere göre bugün dahi kullanılan droglara sıkça rastlanmaktadır. (Adamotu, Banotu, Kekik, Nane v.b. gibi).

Anadolu uygarlıklarından Hititler, hastalığı Tanrıların insanları cezalandırması olarak kabul ediyorlardı. Bundan hareketle de tedavide sihir ve ilaç beraberce kullanılıyordu. İlaçların çoğunluğu bitkisel droglar (= Waşşı) teşkil etmektedir. Hititler’de de Adamotu, Arpa, Haşhaş, Safran, Sarmısak, Susam, Üzerlik, Zeytin gibi Anadolu’da yetişen bitkiler ilaç olarak kullanılmıştır. Reçetelerde birçok bitkisel drog birarada kullanılmıştır. Çok dindar oldukları bilinen Hitit toplumunda salgın hastalıklar (Veba, tifo gibi) kızdırılan tanrıların, halkı cezalandırmak için tepkileri olduğu kabul edilirdi. Bu durumda özel törenler düzenlenir ve dua edilirdi. Hitit krallarından II. Mursiliş’in “Veba duası” yakarışı buna bir örnek olarak gösterilebilir.

Ortaçağda her alanda olduğu gibi, hekimlik ve eczacılık da bir kar-

gaşa ve gerileme içindedir. Ortaçağda kiliselerde yoğunlaşan “manastır tababeti” eczacılığın yapıldığı ve bir sanat olarak geliştirildiği kurumlar olmuştur. Manastırların bahçelerinde tıbbi bitkiler yetiştirilmiş, droglar elde edilmiş ve hekim rahipler ilaç hazırlamışlardır. Bu dönemlerde hastanın kullanacağı ilaçları da hekimler hazırlamakla beraber, ilaçların hazırlandığı kök ve otları toplama, kurutma ve toz edilmiş halde satan “Rhizotome” ya da “Herbarii” denilen bir esnaf grubunun da Romalılar döneminde ortaya çıktığını gözlemliyoruz. Bu esnaf grubu Osmanlı döneminde “kökçü” olarak tanınan esnaf karşılığıdır. Bunların yanısıra “Pigmentarii” veya “Seplasiarii” denilen diğer bir esnaf grubu daha vardır. Bunlar kendi ülkelerinde elde edilen drogların yanısıra başka ülkelerden gelen drog ve baharatı da dükkanlarında satıyorlardı. Bu grup bizim “Aktar” dediğimiz esnafıdır.

Roma İmparatorluğu döneminde “Rhizotome-Herbarii”lerle “Pigmentarii-Seplasiarii”lerin yanısıra ayrıca “Pharmacopoles” denilen bir esnaf grubu daha oluşmuştur. Bunlar ilkel maddelerden “ilaç” hazırlayıp hastalara verilerdi.

İlk hastalık iyileştiricilerin ilaç kullanmaya başlamaları ile “Eczacılık” mesleği ortaya çıkmış olmakla beraber, aynı kişilerin hem hekimlik hem de ilaç hazırlama işlerini yapması nedeniyle bu iki mesleğin ayrılması çok uzun bir süre almıştır. bu ayrılma çok yavaş ve ihtiyaçların zorlamasıyla gerçekleşmiştir. İlaç kullanı-

minin yaygınlaşması ve ilaç şekillerinin artması aynı kişinin hem tedavi hem de ilaç yapma işini birarada yürütmesi olanağını ortadan kaldırmış ve hekimler ilaç hazırlama işini diğer bir meslek grubuna bırakmak zorunda kalmışlardır.

Hekimlerin ilaç yapımı işini terk etmelerinden bir süre sonra, birçok esnaf grubu ilaç hazırlama işini üstlenmiş ise de zamanla bu iş özellikle "Apothicaire" diye tanımlanan esnaf grubu üzerine almıştır. Bunlar ilaçları hekimin reçetesine uygun hazırlar ve hastalara sunarlardı. Bu nedenle de bu grup bir "Tacı" değil bir "Sanat erbabı" olarak kabul edilirdi.

Alman İmparatoru II. Friedrich'in 1230-1240 yıllarında yayınladığı emirnamelerin "Eczacılık mesleği" yönünden çok önemi vardır. Bu emirnameler ile "Eczacılık Mesleği" "Tıp mesleği"nden belirgin bir şekilde bağımsızlaşmıştır.

1271 yılında Paris'te "Faculte de Medicine"nin eczacılık ile ilgili olarak yayınladığı yönetmelik Avrupa ülkelerinde bu alanda hazırlanan ilk yönetmeliktir. Bu yönetmelikle eczacıların "Halk ilaçları hariç, hekim reçetesi olmadan herhangi bir ilacı hazırlayıp hastalara sunmaları yasaklanmıştır." Aynı fakültenin önerisi ile eczane denetimleri ve ilaçların kontrolü ile ilgili yönetmelikler de bu tarihlerde düzenlenmiştir.

Roma-Bizans döneminde bitkisel drogları toplayan, satan ve bunlardan ilaç veya kozmetik prepanatlar hazırlayan birçok meslek grubu vardır. **Bunların en önemlileri şunlardır:**

1. Kokulu maddeler satan (Par-

fumeur)= Aromotarii

2. Otsu bitkileri toplayıp satanlar= Herbarii

3. İlaçları hazırlayan (Eczacı)= Pharmakopaeoi

4. İlacı satanlar: Pharmakopolci

5. Seyyar ilaç satıcıları: Pharmakopolee circum franece

6. Yerli drogları toplayıp satan (kökçü): Rhizomatoi

7. Baharatçı: Specarii

8. Merhemleri yapıp satanlar: Unguentarii

Bizanslılar döneminde esnaf çok iyi sınıflandırılmıştır. Esnafın ait olduğu gruplara göre satabilecekleri maddeler, satış yerleri, kâr oranları gibi konular belediyece saptanırdı. Bir esnaf ancak kendi gurubuna ait malları satabilirdi. Bu kurallara uymayanlara çeşitli cezalar verilirdi. Bu dönemde ilaç hazırlanmasında kullanılan drog ve baharatı satan esnaf gurubu (= Aktarlar) Ayasofya çevresinde toplanmışlardı. Kokulu drogları ve boyar maddeleri satanlar ise Sultanahmet Meydanı civarında yoğunlaşmıştır.

Bizans döneminde ilaç hazırlamakta kullanılan havanlar mermer veya tuğtan yapılmıştır. Bunlar genellikle silindir biçiminde ve kulpsuzdur. Büyüklükleri değişiktir.

İSLAM DÖNEMİNDE ECZACILIK

Ortaçağ'da İslam tababeti geniş bir biçimde ve Hint hekimliğinin etkisi altındadır. İslam hekimleri bilhassa Galenus'un kitaplarından yararlanmışlardır. İslam aleminde insan veya hayvan kadavralarından yararlanmak kesin yasaklandığından anatomi bilgileri de Galenus'un kitaplarından öğrenilmektedir. Bununla beraber İslam hekimleri eski bilgilerini günümüze taşımakla kalmamış, kişisel görüş ve buluşlarıyla da tıp ilminin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır.

İslam hekimleri bitkisel droglar ile tedaviye büyük önem vermişlerdir. 3-4 bin yıl önceleri ismi ülkelere göre değişmekle beraber tek bir sağlık tanrısı bulunuyordu. Örneğin Eski Yunanlıların birçok tanrısı bulunmakla beraber en güçlüsü Esculape idi. İslam dünyasının ünlü hekimi "Lokman Hekim" Esculape'in bir benzeridir. Lokman Hekim İslam aleminde eczacıların piri sayılmaktadır. İslam tababetinin gelişmesinde Türk kökenli hekimlerin (İbn-i Sina, Razi gibi) de katkıları olmuştur. Bu dönemin önemli hekimlerini ve eserlerini anmakta büyük yarar var:

1. **DİNAVARİ** (Abu Hanife Ahmet Bin Davud): (İran'da) Dinavor'da doğmuş, Basra, Kûfe ve İsfahan'da yaşamış ansiklopedik bir alimdir. Çeşitli alanlarda 20'den fazla eseri vardır. Konumuzla ilgili önemli eseri "Kitab an-nebat" isimli eseridir. Bu bir botanik ansiklopedisidir. Bu kitapta bitkilerin sınıflandırılması, morfolojik özellikleri, yetişme koşulları, faydalanma alanları, fayda ve zararları gibi bölümler bulunmaktadır.

Dinavari'nin konumuzla ilgili ikinci eseri "Kitab al-bâh"dır. Bu, cinsel gücü arttırıcı maddelerden bir tıp kitabıdır.

2. **ABU REYHAN BİRÜNİ**: Hive (Türkmenistan)'da doğup Gazne'de ölmüş bir alimdir. 100'den fazla eseri vardır. Konumuzla ilgili olan eseri "Kitab al-saydala fi al-Tib" adını taşır. Bu kitapta eczacılık, droglar ve drogların çeşitli dillerdeki isimleri hakkında bilgiler bulunmaktadır. Birünî'nin bu kitabında 200 kadar bitkisel drog kayıtlıdır. Bunlar arasında karabiber, ke-

çiboynuzu, mahlep, meşe mazısı, oğultu, sinameki, süsen kökü gibi bugün de ülkemizde kullanılan droglar bulunmaktadır.

3. **İBN SİNA, ABU ALİ** (980-1037) Buharalı büyük bir alim, filozof ve hekimdir. Batı aleminde "Avicenna" ismi ile tanınmaktadır. Eserlerinin, kesin olarak bilinmemekle beraber 100'den fazla olduğu sanılmaktadır. Konumuzla ilgili en önemli eserleri "Şifa" ve "Kanun fit tib"dır. Mesleğimiz açısından önemli olan kanun fit tib, her biri ayrıca bölümlere ayrılmış 5 kitaptan oluşur:

1. kitap: İnsan vücudunun tanımı, anatomisi, fizyolojisi ve diğer özellikleri
2. kitap: Basit ilaçlar (droglar)
3. kitap: Genel sağlık
4. kitap: Hastalıkların tedavisi
5. kitap: İlaç formülleri

2. kitapta 785 kadar bitkisel, hayvansal ve madensel drogların tanımları ve tıbbi kullanışları verilmiştir. Bu kitapta yazılı drogların çoğunluğu Dioscorides ve Galenus'da bulunan droglar olmakla beraber, İbn Sina Arap ve Hint kökenli drogları da alarak drog listesini zenginleştirmiştir. Bu eserde ismi çok geçen droglar şunlardır: Afyon, Banotu, Demirhindi, Kâfur, Karabiber, Kenevir, Kurtboğan, Ravent, Sakız, Sarı-sabır, Sırlayağı, Tarçın.

İlaç formüllerine esas olarak Galenus tarafından verilen karışımlar alınmışsa da Galenus'un karışık ilaç tertipleri basitleştirilmiş ve alfabetik sıraya göre yazılmıştır. İbn Sina ilaçların yapılışı, korunması ve etkileri hakkında geniş bilgiler vermiştir.

4. **AL- GAFİKİ, Abu Cafer Ahmed bin Muhammed** (... - 1165) Devrinin en büyük eczacı ve nebatatçısıdır. Al- Gafiki kitabını genellikle Galenus'dan alınmış bilgiler ile hazırlamıştır.

Bununla beraber kişisel görüş ve buluşları da bulunmaktadır.

5. **İBN BAYTAR, Ziyaeddin** (1197-1248) Endülüs'te doğmuş Şam'da ölmüş Arap hekimidir. Baytarname isimli tedavi kitabı çok ünlüdür. Bu eserde 1400 drog

bulunmaktadır. Bunlardan 300 kadarı daha önceki tedavi kitaplarında bulunmaktadır.

Avrupa'da eczacılık bir meslek olarak ve eğitim olarak kurumsallaşmaya XVI. yüzyıldan sonra başlamıştır. XVI yüzyılda başlayan Rönesans hareketiyle her alanda olduğu gibi tıp ve eczacılık alanlarında da gelişmelere ve değişikliklere neden olmuştur. Eczacılık tıptan tamamen ayrılmış ve tıbbın yöntemlerini bir yana koyup kimya alanındaki çalışmalara yönelmiştir. Bu çalışmalar sonucu, droglarda "Etken madde" kavramı ortaya çıkmış ve birçok bileşiğin saf olarak elde edilmesi olanakları bulunmuştur. Bu dönemin önemli hekimlerinden Paraceleus anorganik bileşikler dahililen kullanarak "kimyasal etken maddeli tedavi"ye öncülük etmiş ve farmasötik kimya bilim dalının ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Yine bu dönemde yalnız eczacılık sertifikasına sahip olanların eczane açabileceği, ilacın yalnız eczacı tarafından yapılabileceği, "Eczane işletmesi"nin yalnız eczacıya ait olduğu, hastanelerin yalnız yatan hastalara ilaç verecek eczaneler açabileceği gibi, bugün de geçerliliğini koruyan ilkeler benimsanmıştır.

Diğer mesleklerde olduğu gibi, başlangıçta eczacılık mesleği de tamamen pratik olarak öğretiliyordu. Yani mesleği öğrenmek isteyenler bir usta yanına "ÇIRAK" olarak giriyor, uzun yıllar süren çıraklık döneminden sonra "kalfa"nihayet bir pratik sınavından sonra "usta= eczacı" ünvanını alıyor ve eczane açma hakkını kazanıyordu.

25 Nisan 1777 tarihinde Fransa'da Kralliyet emirnamesi ile "College de Pharmacie"lerin açılmasının kabulü ile ustalar yanında yapılan pratik eczacılık öğretimi son bulmuş ve toplu öğretime geçilmiştir.

28 Eylül 1840 tarihli kararname ile Fransa'da eczacılık okulları "Ecoles Supérieures de Pharmacia= Eczacılık Yüksek Okulu" 14 Mayıs 1920 tarihli kararname ile de "Faculte de Pharmacie = Eczacılık Fakültesi" adını almıştır.

Eczacılık mesleği ile ilgili Eskiçağ ve Ortaçağ'daki gelişmelerden bu kısa kesiti

verdikten sonra Orta Asya döneminden başlayarak Türkler'de eczacılıktan bahsedeceğiz. Türkler'de eczacılık konusunu dönemlere ayırarak özetlersek:

A. ORTA ASYA TÜRKLERİ DÖNEMİ

İ.Ü. Edebiyat Fakültesi hocalarından Ord. Prof.Dr. R.R. Arat'ın araştırmaları bize VIII-X. yüzyıllarda Orta Asya Türkleri'nde kendilerine özgü bir tıp kültürü olduğunu, bunun Avrupa ve Arap kaynaklarından farklılıklar gösterdiğini bize açıklamaktadır.

1. **İLAÇ ŞEKİLLERİ:** Merhem, infüzyon, dekoksiyon, toz, karışım, usare, macun, hamur, hap, pastil, supposituvar

2. **İLAÇ HAZIRLAMA TEKNİKLERİ:** Ateşe gömerek, pişirme, kaynatma, kaynatarak köpük elde etme, gölgede kurutma, belirli miktara kadar uçurma, sıcak kilde pişirme, hafif ateşte ısıtma, yanmayı önlemek için sürekli karıştırma, maddeyi yakarak kül elde etme.

3. **ALETLER:** Elek, havan, kaynatma kabı, ateş kabı, ağırlık ölçüleri, bakır kaplar, süzme kabı, kıyma tahtası, değirmen, kaşık, kevgir, süzgeç, çanak, tava, keten torba.

4. **ÖLÇÜLER:** Türk-Uygurlar kendilerine has ağırlık ve hacim ölçüleri kullanıyorlardı. İlaçların alınacak miktarları için de, kaşık, bıçak ucu, mercimek kadar büyük bir kap gibi terimler kullanılmıştır.

5. **DROGLAR:** Bitkisel (60 kadar), hayvansal (70 kadar) ve anorganik (10 kadar) kökenli olmak üzere 3 grup altında toplanmaktadır.

İlk Türkçe sözlük olarak bilinen Kaşgarlı Mahmut'un 1072- 1074 yıllarında yazdığı Divanü Lûgat-it-Türk eczacılık ve tababette kullanılan bitkilerin Türkçe isimlerini vermesi bakımından önemlidir. Bazı örnekler:

OT: Ateş, ilaç hazırlanmasında kullanılan madde (drog)

OT YEM: Baharat

OTACI: Hekim

EM: İlaç

EMÇİ: İlaç hazırlayan (Eczacı)

B- ANADOLU SELÇUKLULARI DÖNEMİ

Selçuklular döneminde eczacılık ve kullanılan ilaçlar hakkında bilgiler El-Birûni ile İbn EL BAYTAR'ın eserlerine dayandırılmaktadır.

Brûni'nin eserlerinin önemi devrinde kullanılan ilaçlar hakkında verdiği bilgilerin yanısıra eczacılık mesleğinin ayrıntılı ve gerçek bir tanımlamasını da yapmasıdır.

Brûni yaklaşık 1000 yıl önce eczacıyı şöyle tanımlamaktadır.

"Saydelan'ı ya da saydenanî (eczacı); basit ilaçların (drogaların) hangi nevinin iyi olduğunu ve bunlardan hangisinin üstün tutulması ve seçilmesinin gerektiğini öğrenmeyi ve tıp ilminin tanınmış kişileri tarafından ortaya konulup herkeşe kabul edilmiş bulunan terkipleri, en geçerli metop ve teknikleri kullanarak en iyi şekilde hazırlamayı kendine sanat edinmiş olan kişidir."

İbn- El- Baytar'ın kitabının önemi birçok Anadolu bitki ve ilacını kitabında belirtmiş olmasıdır. Bu eser Selçuklular döneminde kullanılan drogalar için tükenmez bir kaynaktır. Araştırmacı Osman Turan, Selçuklu dönemi vakfiye ve vesikalarına dayanarak yaptığı araştırmada aşağıdaki sonuca varmaktadır:

"Selçuklu şehirlerinde tıbbî ecza satmaya mahsus dükkanlarda (eczahâneler) Hindistan'dan bile nebatlar (ilaçlar) getirilip satılıyordu. Hatta kervansaray hastanelerinde dahi eczahane mevcut idi."

Yine, Yakup bin İshak El Kindi'nin yağ taşıyan drogalar ve uçucu

yağlar hakkındaki kitabında yağlar, aromatik sular ve pomatların yapımı, bunların, diğer kıymetli drogaların (Misk, Amber, Safran ve Kâfur gibi) taklitlerini hazırlaması için kullanılan yöntemlerini aktarılmaktadır.

1. ALETLER: İlaç hazırlamakta kullanılan aletlerden yalnız havanlar ve imbikler hakkında bilgiler vardır.

2. İLAÇ KAPLARI: Anadolu Selçukluları döneminde, eczanelerde drog veya ilaçların saklanması için kullanılan ilaç kapları ve kavanozları hakkında çok az bilgiler vardır. Bu dönemde yapılmış olan minyatürlerde görülen çift kulplu küçük ilaç küplerine müzelerde veya özel koleksiyoncularda rastlanmamaktadır.

3. ÖLÇÜLER: Anadolu Selçukluları döneminde eczacılıkta kullanılan ölçülerden yalnız ağırlık ölçüsü olan dirhemler hakkında bilgiler vardır.

4. DROGLAR: Selçuklular döneminde Anadolu'da ilaç hazırlamak için özellikle bitkisel drogalar kullanılıyordu.

C- OSMANLI DÖNEMİNDE ECZACILIK

Osmanlı dönemi eczacılığı Selçuklu ve İslam eczacılığının devamıdır. Gelişmesi İstanbul'un fethiyle denk düşmektedir.

miştir.

ECZACILIK VE ECZANELER

İLAÇLAR

Osmanlı İmparatorluğunun ilk dönemlerinde ilaç hazırlanması ve ticaretinde aktarlar ve Mısır Çarşısı'nın çok önemli yeri vardır.

Birçok kişinin, halk sağlığına zarar verecek şekilde kendi çıkarları için ağır cezalara karşılık hekimlik yapmayı sürdürdükleri için fermanlar ve nizamnameler hazırlanması da bu dönemde görülmektedir.

Eczacı ve eczanelerle ilgili "Beledi İspençiyarlık Sanatının icrasına Dair Nizamname" (22 Recep 1277) bunlardan ilki sayılabilir. İlaç yapımı ve sanatının yalnız eczanelerde olmasını sağlamak amacıyla, 25 Nisan 1884 tarihinde "Attarlar ve Kökçüler Nizamnamesi" hazırlanarak yayımlanmıştır. Bu nizamname ile aktarların zehirli drog ve bileşikler, terkibi gizli ilaçları, tıbbi müstahzarları satmaları ve hekim reçetesine göre ilaç hazırlamaları yasaklanmıştır.

Osmanlı dönemimnde ilk eczanelerin açıldığı 18. yüzyıldan itibaren hekim reçetesine göre ve her bir hasta için özel olarak hazırlanırdı. Bu, Avrupa'da olduğu gibi, uzun bir süre devam etmiştir. İlaçlar, müfred ilaçlar (tek maddeli ilaçlar) ve mürekkep ilaçlar (karışımlar) olmak üzere iki grup altında toplanıyordu.

Osmanlı döneminde ilaçlar özellikle şerbet veya macun şeklinde kullanılırdı. 17. yy.ın ortalarından itibaren etkili maddelerin Kurs (pastil) şeklinde kullanılması önem kazan-

Anadolu'da ilk eczaneler Selçuklular döneminde kurulan hastanelerde açılmıştır. Bunların ilki de Kılınç Arslan'ın kızı Gevher Nesime Sultan'ın vasiyeti üzerine 1206 yılında Kayseri'de yapılmış olan Gevher Nesibe Sultan Şifahanesinde bulunmaktadır.

Hastane eczanelerinde drog sağlamak ve ilaç hazırlamak işleri ile görevli uzman kişiler bulunuyordu. Bu kişiler genellikle ilaç hazırlamakla görevli iseler de yaptıkları ilaç şekillerine ve işe görev isimleri değişmektedir. Yani ilaç hazırlayan kişiler arasında bir uzmanlaşma bulunmaktadır. Örneğin Süleymaniye Darüşşifası'nın vakfiyesinde çalışanlar arasında eczacıdan başka, eczacı kalfası, ilaç kalfası, ilaç kılarcu, ilaç vekilharcı gibi ilaçların yapımı, saklanması, satın alınması gibi işler ile ilgili kişilerden bahsedilir.

İstanbul'da, Avrupa'dakilerine benzer ilk özel eczanelerin XVIII. yüzyılın ortalarında yabancı uyruklu eczacılar tarafından açıldığı ve Kırım Savaşı (1854) sırasında Avrupa devletlerinin orduları ile birlikte İstanbul'a gelen yabancı hekim ve eczacıların etkisiyle yoğunlaştığı şeklinde yorumlar vardı.

Bu dönemde eczaneler, reçete kabul ve ilaç yapım bölümü (laboratuvar) olmak üzere 2 bölümden oluşmaktadır. İki bölüm arasında ilişkiyi sağlamak amacıyla küçük bir pencere bulunmaktadır.

Droglar, özel tahta kutularda veya

çekmeceli dolaplarda saklanırdı. Çekmecelerin ve kutuların üzerinde drogların isimleri latince veya Fransızca yazılırdı.

Merhemler veya haplar özel porselen kaplarda saklanırdı. Sıvı ilaçlar ve yağlar değişik şekilli cam şişelere konuluyordu. Her eczanede gram, santigram ve miligram hassas olmak üzere 3 terazi bulunurdu.

İlaç hazırlanmakta kullanılan laboratuvar kısmı bazı eczanelerde çok geniştir. Laboratuvarlarda havanlar, etüv, otoklav, toz edici ve karıştırıcılar, pikil tahtaları, mantar yumuşatıcılar gibi alet ve edavat bulunuyordu.

İlaç hazırlandıktan sonra, şeklinde göre, kutu veya şişeye konulur, ağzı veya kapağı, mühür mumu ve eczanenin özel mühürü ile mühür bozulmadan açılmayacak şekilde mühürlenirdi.

Osmanlı döneminde eczane açma ruhtasının verilmesi eczaneler ve eczacıların ilmi ve mesleki kontrolü, eczacılar arasında oluşan anlaşmazlıkların çözülmesi gibi işler "Cemiyet-i Tibbiye-i Mülkiye" tarafından yapılmaktaydı. 11 asil üyesi bulunan bu Cemiyet'te eczacılar 3 üye ile temsil ediliyordu.

MÜSTAHZARLAR: Konumuz açısından Osmanlı döneminde müstahzarlar konusuna değinmek önemlidir. Çünkü, özellikle 19. yüzyılın sonlarından itibaren müstahzar ilaçların zamanla aktarlarda, dükkanlarda (üstelik eczane fiyatlarının altında) satılması zamanla eczacıların mali sıkıntılara sokmuş ve eczacının "ilaç yapan" meslek sahibi olma yerine "ilaç satan kişi" durumuna gelmesine neden olmuştur. Bu tes-

pit bugünkü ekonomik sıkıntılarımızın başlama sürecini bilmek ve özellikle kırsal kesimlerde söz konusu olan eczane dışında Panalgin, Novalgin, Gripin vb. ilaçların satışının hala denetim altına alınamamış olması açısından önemlidir. Yine bu süreç ilaçta reklamın başlangıç noktası olması ile de dikkat çekicidir.

1880 yıllarında geniş miktarda kullanılan müstahzar ilaç miktarı 100 civarında olup, tümü dış ülkelere getiriliyordu. Ülkemize ilk olarak Fransız firmalarının hazırladığı müstahzarlar gelmiş ve bunları Alman, İngiliz ve İsviçre müstahzarları izlemiştir. Bilindiği gibi 1950'lerde yabancı sermayenin teşvik edilmesi ile ülkemizin ilaç pazarının büyük bir oranı yabancıların eline geçmiştir.

Müstahzar ilaçların kazandığı büyük önem İstanbul'daki eczaneleri bu müstahzarların benzerlerini üretmeye yöneltmiştir. İlk müstahzarlar eczanelerde yapılan basit preparatlardır. Yara merhemi, kına kına hülasesi, tuvalet suları, nasır ilacı, kıl dökücü preparatlar, saç b oyaları, diş macunu ve tozları, yapılan müstahzarların çoğunluğunu oluştuyordu. Daha sonra da, Avrupa'dan gerekli makineler getirilerek, kinin, aspirin, karbonat ve Dover komprimeleri, sübyeler, kapsüller, müşhil gazozları gibi müstahzarların üretimine geçilmiştir. Ancak bu müstahzarların yapılması için gerekli herşey (etken madde, kutu, şişe, kapak hatta etiket) yabancı ülkelere getiriliyordu.

Osmanlı döneminde yabancı kökenli müstahzarlara "Müstahzarat-ı Tibbiye'yi Ecnebiye" yerli müstah-

zarlara ise "Müstahzarat-ı Tıbbiye-i Osmaniye" ismi veriliyordu. Yine bu dönemde müstahzar ilaç hazırlama işini de ilk önce yabancı uyruklu eczacılar başlatmıştır.

Türk eczacılar, tıbbi müstahzar yapımı ile 1890 yılından sonra ilgilenmeye başlamıştır. İlk müstahzar ilaçları yapanlar da ilk eczaneleri açanlar, yani Hamdi Bey, Ethem Pertev ve Beşir Kemal Beylerdir.

Osmanlı döneminde konumuz açısından altının önemle çizilmesi gereken bir başka konu ise eczanelerin işlevidir. Bu dönemde eczaneler aynı zamanda hekimlerin hasta kabul ve tedavisi yeri idi. Yine bu dönemde idrar, kan, balgam ve diğer analizler de eczanelerde yapılıyordu. Bu analizler genellikle eczacı mektebi hocaları tarafından eczanelerde yapılır ve raporlar üzerinde eczaneye devam eden ve analizleri yapan hocanın ismi yazılırdı.

Eczanelerde kurulmuş olan analiz laboratuvarlarında eczacılar, belediyeler tarafından gönderilmiş olan gıda maddelerinin analiz ve kontrollerini de yapıyorlardı. 19. yüzyılın sonlarında eczacılar, açtıkları analiz laboratuvarlarında, bugünkü gıda kontrol laboratuvarlarının yaptıkları görevleri de yürütüyorlardı.

Cumhuriyet döneminde 1928 tarihinde 1219 sayılı yasa ile eczanelerde hasta muayene, tedavisi ve analiz yapılması yasaklanmıştır.

ECZACILIK EĞİTİMİ

Avrupa'da olduğu gibi Osmanlı döneminde de 19. yüzyılın ortalarına kadar, eczacılık mesleği bir ustanın yanında tamamen pratik olarak öğreniliyordu. Teorik öğretim Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane de eczacı sınavının açıl-

ması ile başlamıştır.

Bu dönemde eczacılık öğretimi yaparak eczacı yetiştiren okullar kuruluş sırasına göre şunlardır:

1. Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane - Askeri Tıp Okulu - 1839
2. Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahane - Sivil Tıp Okulu - 1867
3. Haydarpaşa Askeri Sağlık Ok. - 1876
4. Şam Tıbbiye Mektebi - 1903
5. Eczacı Mektebi - 1909

Bu yüksek okullara girmek için Rüştiye (ortaokul) ve idadi (lise) okullarını bitirmiş olmak gerekiyordu. Bu okullarda öğrenime devam etmek isteyenler için özel olarak bu okullara öğrenci yetiştiren ortaokul ve liseler de vardı. Tıp öğrenimi 5-6 eczacılık öğrenimi ise 3 yıldır.

NİZAMNAMESLER (YÖNETMELİKLER)

Eczacılar ve eczanelerle ilgili ilk yönetmelik Meclis-i Tıbbiye-i Şahane tarafından hazırlanarak 2 Şubat 1861 tarihinde yayınlanan ve 1863 yılında yürürlüğe giren Beledi İspençiyarlık sanatının icrasına dair nizamname adlı yönetmeliktir. Bu yönetmelikle eczacılığın tanımı yapılmış, görev ve sorumlulukları belirlenmiş ve eczacılık okulu mezunu olmamışların eczane açmaları yasaklanmıştır. (Madde: 1)

Eczacılar ve eczanelerle ilgili hazırlanan diğer nizamnameler şunlardır:

Aktarlar ve kökçüler nizamnamesi: 7 Mayıs 1885

Ecza tüccarları hakkında nizamname: 7 Mayıs 1885

Memleket etibbası ve eczacıları hakkında nizamname: 16 Nisan 1888

Alelimum eczahaneler talimatnamesi: 1916

Ek: 1

19. yüzyılın sonlarında İstanbul'da eczane sayısının çoğalması birçok sorunlar yaratmıştır. Eczacılar aralarında büyük rekabete girmişlerdir. Bu rekabet ve kâr hırsı ilaçların reçetelere uygun olmayacak şekilde hazırlanmasına kadar varmıştır. Reçetede bulunan ipeka yerine kusturucu tartar ile ilacı hazırlamak, kreozot ve diğer maddeleri taşıyan bir ilacı yalnız kreozot ile yapmak, kinin taşıyan ilaçta kinin miktarını yarı yarıya azaltmak gibi çirkin uygulamalar sık rastlanır bir duruma gelmiştir. Dönemin mesleki yayımlarında bu konular ile ilgili birçok yazı yayınlanmıştır. Bunlardan bir örnek:

"Rekabet eczacılığı öldürüyor, meslektaşlarımız bunu biliyor. Bunun yanında, bazı meslektaşlar, mesleğimizin aleyhine olduğu halde buna devam ediyorlar. İşte buna çok güzel bir örnek. Geçen gün eczacılık işlerinin konuşulduğu bir toplantıda bulundum. Orada bulunanlardan biri cebinden bir reçete çıkardı ve bana gösterip fiyatını sordu. Reçetenin kopyası şöyle:

1. Rp. Extrast gluide quinquina 100.00

Arseniate de potasse

M.D.S.

2. Rp. 20 Cachets contenant chacun:

Salisilate de bismuth

Evonymine

Saceharure de cardamome

a.a. 0.20

Signe: L.Z

Birincisi için 15 kuruş, ikincisi için ise 35 kuruş hesapladım ve ilaçların 50 kuruş tutacağını söyledim. Reçete sahibi şaşkınlığını belirtti ve bu reçeteyi Boyacıköy'de bir eczaneye pazarlık etmeden 20 kuruşa ve aynı reçeteyi bir başka yerde 31 kuruşa yaptırdığını söyledi. Bu reçeteler nasıl yapılmıştı? Evonymine'ni tek başına gramı 7 kuruştur. Demek halk eczacılara güvenmemekte haklıdır ve bir tarife bu haksız rekabete son verecektir ve böylece Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülki tarafından hazırlanan yeni Eczacılık Yönetmeliğinin arşivlerden çıkarılıp uygulamaya konmasıyla mesleki haysiyet de korunacaktır. (Revue Medico - Pharmaceutique - 1898)"

Bu çirkin ve eczacılığı küçültücü durum ile mücadele edebilmek için resmi bir tarife yapılıp uygulanması üzerinde çok konuşulmuş ise de başarı sağlanamamıştır. Bugünkü gizli iskonto ve benzeri sahtekarlıklar bu uygulamaların çok dışında değerlendirilemez.

Ek 2

2 Şubat 1861 tarihinde yürürlüğe giren "Beledi ispençiyarlık sanatının icrasına dair nizamname" ile eczacıların çalışmaları bir düzene sokulmak istenmiş ve bunun için birçok yeni hüküm ve zorunluluklar getirilmiştir.

Tüzüğün 4. ve 6. maddeleri eczacılar arasında uzun süre tartışılmıştır. Eczane sayısının sınırlandırılması ve muvazaa konularına ilişkin bugünkü tartışmalara ışık tutması anlamında bu konudaki görüşleri şöyle özetleyebiliriz:

"Eczanelerin serbestçe açılmasına izin veren 4. madde memleket şartlarına uygun değildir. Eczane sayısının sınırlandırılmasının bulunmaması eczane sayısının çok artmasına, haksız rekabete, ilaç kalitesinin düşmesine, eczanelerin giderek mali yönden güçsüzlenmesine neden olacaktır. yine 6. maddede belirtilen husus, yeni eczane açmak için eczacıdan kendisine ait bir sermaye ve kendi malı olan alet ve edavat istenmesi de ülke koşulları ile bağdaşmamaktadır. Eczacı başkasının sermayesi ile de eczane açabilmelidir."

6. maddede öngörülen konu, bugün de birçok şikayetler ve kovuşturmalarla ilgili olan "muvazaa" konusudur. Bütün çabalara karşın 1861 yılından bu yana bu konunun çözülmemiş olması ilginçtir, eczacıların bu konuda gereği kadar duyarlı davranmamalarından ve ekonomik sorunlarını çözememelerinden kaynaklanmaktadır.

MESLEK KURULUŞLARI

1- **Cemiyet-i Eczacıyan der Asitane-i Adliyye:** İstanbul eczane sahipleri tarafından 9 Haziran 1879 tarihinde kurulmuştur. İlk başkan Charles Bonkowski'dir. Kadehten içen yılan figürü cemiyetin amblemidir. 200'ü aşkın üyeye ulaşılmıştır. Cemiyet, eczaneleri ekonomik açıdan güçlendirmek ve aralarındaki rekabeti önlemek için:

- a. Eczane sayısının sınırlandırılması
- b. Bütün eczanelerin uymak zorunda olduğu ilaç fiyat tarifi
- c. Diplomasız eczacıların eczane açmalarının önlenmesi
- d. Nöbet çizelgesinin hazırlanması
- e. Aktar, depo ve hekimlerin ilaç satmalarının önlenmesi gibi konularda çalışmalar yapmış, yönetmelik tasarıları hazırlamıştır. Ancak yasal ve mesleki engeller nedeniyle bu girişimler somutlaştırılamamıştır.

2. **Devlet-i Osmaniye Eczacıları Cemiyeti:** 1908'de meşrutiyetin ilanı ile beraber, mesleki birlik ve dayanışmayı sağlamak amacıyla tanınmış Türk eczacılardan Hamdi, Ethem Pertev ve Beşir Kemal'in önderliğinde 250'nin üzerinde eczane eczacısının katılımıyla 2 Ocak 1909 tarihinde kurulmuştur.

3. Devlet-i Osmaniye Eczacıları Cemiyeti:

2 Ocak 1909'da kurulan birinci cemiyetten ayrılan Türk olmayan eczacılar tarafından kurulmuştur. İlk başkan olarak Pierre Agery seçilmiştir. Sorunların ve önerilerin yoğunlaştığı bir dönemin meslek kuruluşu olması açısından önemlidir. Bugünkü ortamı iyi algılamak anlamında bu dönemde tartışılan konulardan bir kısmını özetlersek:

1. Eczacı mektebinin tüm hocaları eczacı olmalı
2. Eczacılık konuları sadece eczacılardan oluşan bir konsey tarafından yürütülmeli
3. Eczane teftişleri eczacılar tarafından yapılmalı
4. Bu önerilerin hükümet tarafından kabul edilmemesi durumunda eczanelerin grev-

gitmesi (11 Kasım 1910 Ecz. Kamil Lütfi)

4. **Dersaadet Ecza Tüccarını Cemiyeti:** 22 Nisan 1921- İstanbul

5. **Yabancı Eczacılar Cemiyeti:** 1908- İstanbul

6. **Osmanlı Ecz. Birliği:** 1910- İstanbul